

ЦЕННОСТИ И ЕМОЦИИ ВЪВ ФРЕНСКИЯ РОМАН В ПРОЗА ОТ XIII ВЕК „ТЪРСЕНЕТО НА СВЕТИЯ ГРААЛ“

Амелия Милчева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

VALUES AND EMOTIONS IN THE 13TH CENTURY FRENCH PROSE ROMANCE THE QUEST OF THE HOLY GRAIL

Amelia Milcheva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The opposing of Christian and chivalric values in the 13th century French prose romance “The Quest of the Holy Grail” deprived many knights in King Arthur’s court of the opportunity for a moral choice. Christian values have been imposed on them and the path of repentance where there are no knightly feats, but just suffering and humility. The need for transformation of the glorious Arthur’s knights is accompanied by emotionality provoking the understanding of corporality and spirituality, of visible and invisible or just inaccessible truths for each of them.

Key words: 13th century French prose romance “The Quest of the Holy Grail”, Christian and chivalric values, emotionality

Докато изследвах преди години жанровата специфика, топиката, повествователната структура и персонажите във френския роман в проза от XIII век „Търсенето на Светия Граал“, както и в целия цикъл „Ланселот-Граал“, често се питах защо толкова страдат и неутешно ридаят някои славни Артурови рицари. Наблюденията ми върху текстовете най-често водеха до обяснението, че съществуват общи места, които отразяват някакви емоции на рицарите. Същевременно на Артуровите рицари е присъщо да приемат с достойнство, смелост и без особени чувства множество предизвикателства. Затова техният плач на моменти ме караше да се смея и дори да виждам пародийност в някои епизоди от различните романи на „Вулгатата“. Естествено това обяснение ми се струваше повече плод на съвременния ми поглед върху ситуациите, в които рицарите стават жалки и безпомощни, под-

властни на някакви страдания и ридаещи безпомощно. Дадох си сметка, че подобни епизоди трябва да се анализират в по-широк контекст, отразяващ светоусещането на средновековния човек, защото публиката на „Вулгатата“ е живяла в началото на XIII век със съвсем различни представи за доблест, нравственост или емоционалност.

Настоящият доклад е посветен на ценностите и емоциите, които по традиционен начин, но същевременно доста необичайно отразяват специфичната поетика на преплитане и взаимно допълване на рицарски и християнски ценности, на телесно и духовно, на земно и небесно във френския роман в проза от XIII век „Търсенето на Светия Граал“.

Началото на романа ни въвежда във фееричния свят на кралство Логр. Обаче чудесата, които озаряват празника Петдесетница, събрал около Кръглата маса славните рицари от двора на крал Артур, напомнят главно за разпятието и възкресението на Иисус. След като Ланселот е отведен от Камелот в близък женски манастир, за да посвети в рицарство Галаад, своя син, когото не разпознава, започват поредица чудеса, възвестяващи в Камелот и в кралство Логр началото на търсенето на Светия Граал. Оказва се според изведнъж появил се надпис, че „Опасното кресло“ на Кръглата маса най-после ще намери своя собственик след 454 години. Толкова години са изминали до този ден и от разпятието на Иисус. Галаад се появява като дългоочаквания рицар, достоен за това място. Освен това само нему се удава възможността да извади меч, забит в канара във водата, недалеч от двореца на Артур. Мечът носи надпис, известяващ: „Отгук ще ме извади само онзи, комуто ще принадлежа и който ще бъде най-добрият рицар на света“¹ (ТСГ 2013: 29). Странните предизвикателства, които традиционно се появяват в началото на почти всеки артуровски роман, продължават и в уводната част на романа „Търсенето на Светия Граал“. След като става ясно, че Галаад е призван да заеме „Опасното кресло“ на Кръглата маса и да извади меча от канарата, а крал Артур и верните му рицари са известени, че съвсем скоро ще започне търсенето на Граала, по традиция е обявено началото на турнир. В него Галаад проявява чудеса от храброст. Отново според обичаите в Артуровото кралство след турнира всички сядат около трапезите. Атмосферата в тези първи епизоди от романа е напълно светска, християнските мотиви само набелязват

¹ Цитатите от романа „Търсенето на Светия Граал“ са по изданието му на български език. Преводът е на Владимир Атанасов. Вж. „Търсенето на Светия Граал“, София, ИК „Изток – Запад“, 2013. В скоби са посочени инициалите на заглавието (ТСГ), годината на публикуване – 2013, и страниците по това издание.

времето на действието или напомнят за Граала, познат ни вече от първия роман на цикъла „Вулгата“ – „Ланселот в проза“.

Когато в залата на пиршеството, организирано след турнира, се разнася гръмотевица, а след това проблясва ярка светлина, изведнъж се появява и самият Граал. Това знамение е съпроводено с аромата на благовония, както и с отрупването на масите пред рицарите с ястия, които всеки от тях желае. Преплитането на светски и християнски мотиви е съвсем естествено дотук. Обаче реакцията на рицарите е по-скоро сетивна и твърде земна при появата на Граала. Говен решава, че трябва да предприеме още на следващия ден Търсенето на Граала, за да го види по-отчетливо. Останалите рицари от Кръглата маса пък искат да бродят също в търсене на Граала, но за да се окажат отново около „толкова височайша трапеза, на която винаги да им бъдат поднасяни не по-малко вкусни и крехки ястия от намиращите се в този миг пред тях“ (ТСГ 2013: 44). В духа на светските рицарски ценности всичко изглежда естествено, защото както обикновено героите от Кръглата маса са готови да се втурнат в поредното предизвикателно изпитание основно за да докажат смелостта и героизма си, за да защитят честта си. Такива са обикновено мотивите им за действие, а моралният им избор зависи най-често от някакви емоции², свързани с куртоазна любов, с непримиримост към несправедливости или със състрадателност към по-слаби и нуждаещи се от помощта им дами или рицари. Както става ясно обаче, в случая няма особена морална мотивация в търсенето на Граала само за да бъде видян отново, нито в това да се странства в търсене на пищна трапеза, отрупана след появата му с множество ястия. Безсмислието на подобни начинания се потвърждава от самия текст, който противопоставя още в самото си начало рицарските и християнските ценности. Това се осъществява, когато пред рицарите от Кръглата маса се появява духовник, обясняващ, че никой участник не трябва да повежда със себе си нито дама, нито госпожица в Търсенето на Светия Граал. Още по-настойтелно духовникът известява, че всички трябва да се изповядат, за да се пречистят от низостите и смъртните си грехове. Оказва се по думите и повелите му, че „това Търсене не е търсене на земни блага, а [...] на великите тайнства на Господ Бог“ (ТСГ 2013: 48). Само пред рицар, избран от Бог, ще бъдат разкрити чудесата на Светия Граал и единствено той ще може да види онова, което „никог земно сърце не би могло да си помисли, нито езикът на земен човек – да изрази“ (ТСГ 2013:

² Относно взаимовръзката между моралния избор и емоциите на Артуровите рицари вж. напр. моята статия, посветена на сходна проблематика (Милчева 2016).

49). Особен интерес представлява символиката на земното сърце, което мисли и вижда невидимите Божии ценности. Именно такива рицарски сърца, изпитващи чувства, осмислени от вярата, ще могат да почувстват тайнствата на Граала.

Галаад и най-добрите рицари от Кръглата маса се заклеват, че ще търсят истината за Светия Граал, напускат Камелот и както се оказва твърде скоро, прекеждията им са доста различни. Най-удивителният факт е свързан с това, че повечето рицари само се скитат в търсене на изпитания и никаква събитийност не съпровожда броденето им по пътищата. Разочарованието им води до отчаяние и текстът само споменава многократно, че мнозина рицари от Кръглата маса не само че не откриват път към Светия Граал, но дори не намират никакви прекеждия, за да докажат качествата си. Монаси или отшелници, облечени най-често в бели одежди, се появяват и обясняват в текста този странен факт, свързан с безплодните скитания на Ланселот и на няколко особено знатни рицари.

Ланселот е първият, който си дава сметка, че нищо особено не му се случва по пътя на търсенето. Същевременно той е подложен на порицания, на унижение и обиди, които му причиняват неимоверни страдания. Потънал в ридания и устремен към Бог в молитви, Ланселот се променя, става неузнаваем. Героят е принуден да се откаже от най-свидните си възжелания, за да заслужи поне възможността да се доближи до Граала. Неговата метаморфоза е особено наситена със значения, които разкриват връзката на романа със силно цистерцианско влияние, както и с някои специфични характеристики на религиозния контекст във Франция след времето на григорианската реформа.

Григорианската реформа е свързана с дейността на папа Григорий VII (1073 – 1085) и се осъществява в Западна Европа през периода 1049 – 1122 г. Според видния медиевист Доминик Бартелеми тя „несъмнено прави цялото общество по-чувствително и по-взискателно към християнските норми. Тази реформа се изразява в по-пълното подчинение на духовенството пред папата, на светските лица пред духовенството в името на напредъка и пречистването на нравите. Подчертавайки в проповедите мъките, които очакват грешниците в отвъдното, тя отправя предупреждение към всички християни в името на очаквания ги вечен живот и спасението на техните души“ (Бартелеми 2010). През XII век в духа на григорианската реформа се търси завръщане към източниците на вярата и тяхно ново осмисляне, а монашеският живот се утвърждава отново като особено нравствена форма на общо съжителство и споделяне на имущество. Във Франция важна ро-

ля изиграват идеите на свети Бернар и на цистерцианството. Бялото духовенство от Сито, известно с налагането на норми като бедност и лишения, труд, медитация, както и изолация в смирението, се стреми към своето спасение именно с подобен аскетичен начин на живот, за да заслужи Божията милост. Цистерцианската духовност е насочена към изкупителната сила на страданието в името на спасението на душите (Воше 1994: 92 – 93). Тези идеи са актуални и в началото на XIII век, когато след събора в Латран през 1215 г. ежегодната изповед и причастията стават задължителни за всички вярващи.

Разгледани в още по-обширен исторически и културологичен контекст, григорианската реформа и теориите за благочестивостта са съпроводени с явление, което Жак льо Гоф характеризира като приземяване на небесните ценности или промяна на ценностните ориентации в християнския Запад през XII – XIII в. (Гуревич, ред. 1991: 25). Процесът е свързан с нарастващ интерес към природата, наблюдението, тялото, историята. Духовенството като цяло се стреми все повече да приобщи светските среди към своите идеи. Човекът като микрокосмос става обект на изследване от енциклопедичния дух. Според Дамиен Боке (Боке 2011) тази амбиция се засилва, след като западните християнски мислители откриват множество гръцки, арабски и еврейски текстове. Въпросните промени, свързани с приземяването на небесните ценности, не водят до секуларизация на мисълта отново според Дамиен Боке. Става дума по-скоро за желание да се осмисли всеобщото познание, като се разгледат съвместно тялото и душата, небесното и земното, философията и теологията (Боке 2011).

Първият роман от цикъла „Вулгата“ – „Ланселот в проза“ – е написан между 1215 – 1225 г. и завоюва огромен успех. „Гърсенето на Светия Граал“ се появява около 1225 г.

Рицарските ценности, утвърдени в огромната първа част на цикъла, доказват светския му дух и значимостта на куртоазната любов като източник на рицарски подвизи. Развлекателният характер на „Ланселот в проза“ не принизява естетическите достойнства на романа и неговите етически послания. Въпреки грубостта и насието в реалния живот, подобни текстове са били твърде познати във всички среди (Женграс 2011: 445 – 457) и са служели навярно не само за развлечение, но и като отдушник за ежедневните страсти, който до известна степен е смекчавал феодалните нрави. „Ланселот в проза“ илюстрира жизнерадостта и възхвалата на земните радости. Отношението към телесността също е отразено чрез напълно светските представи за връзката между жената и мъжа. Тъй като куртоазната любов

е традиционно извънбрачна, а в романа „Ланселот в проза“ любовта на Ланселот и Гениевра е почти сакрализирана, напълно ясно е, че в първия текст от „Вулгатата“ липсва християнско влияние.

Аксиологичната основа, както и емоционалният стандарт на втория роман от цикъла – „Търсенето на Светия Граал“ – вече са в разрез с набелязаните промени в ценностните ориентации на средновековните хора от XII – XIII в., описани от Жак льо Гоф.

Рицарските ценности и самото рицарство обаче не са отречени напълно от преобладаващите в романа дух на аскетизъм и стремеж към спасение на душите. Множество изследователи наричат романа „Евангелието на Артуровото рицарство“, защото той разкрива духовните стремления на рицарите към изкупление на техните грехове. Освен това високото място, на което са въздигнати рицарите избраници като Галаад, Персевал и Боорт, е напълно осъзнато и от самите тях. Те са наясно с главната мисия, която имат – да служат на Бог (Валет 2008: 698).

Ланселот обаче се превръща от образцов супергерой и бляскав рицар в низвергнат заради греховете си ридаещ страдалец. Неговото увлечение по Гениевра, съпругата на крал Артур, вече е напълно отречено в „Търсенето на Светия Граал“ като греховно.

На Ланселот е наложен съвсем различен морален избор. Всъщност става дума за задължителна промяна у героя, която представлява единствената възможност по пътя в търсене на Светия Граал. Така му е отнето правото на избор.

Същото е и отношението към рицарските ценности на други славни рицари като Говен, Гахериет, Мелиан или Ивен, които срещат по пътя си отшелници или монаси – единствени съветници, които могат да разгадаят сънищата им, а и всичко, случващо се с тях.

Ланселот, Говен, Гахериет, Ивен и множеството други рицари, предприели Търсенето на Граала, са представители на „земните рицари“. Техните прегрешения са противопоставени на неопетнеността на „небесните рицари“ Галаад, Персевал и Боорт.

Хектор и Говен получават ясен отговор от отшелник, когото питат защо не ги връхлитат прекеждия. Ето какво им отговаря той:

„Прекеждията, които възникват напоследък, са знамения и проявления на Светия Граал. Те никога няма да се случат на греховни люде, нито на хора, задушени от грехове... И недейте да мислите, че възникващите сега прекеждия се състоят в това да убивате хора или рицари: възникващите сега прекеждия са духовни, далеч по-важни и с несравнимо по-висока стойност от предишните“ (ТСГ 2013: 237 – 238).

Единствено Галаад има възможността да докаже качествата си в ред изпитания, той е Божият избраник благодарение на девствеността и непорочността си. Галаад се въздържа от убийства, когато това е възможно, изпитва състрадание към ранени или изпаднали в беда, помага винаги, когато е необходимо. Героят е наречен Добрия рицар и е очакван като месия, образът му наподобява до голяма степен самия Иисус.

Другите двама Божи избраници Персевал и Боорт обаче минават през по-трудни прежеждия, за да достигнат до висотата на „небесни рицари“.

Най-тежките изпитания за Персевал са свързани с моментите, когато остава съвсем сам. В изолация и без да може да достигне Галаад, който му помага в труден момент, но изчезва, героят ридае, страда, сънува непонятни сънища, преживява странни прежеждия. Единствено молитвите за просветление и спасение на душата му го съхраняват. Персевал дори се самонаранява, за да се накаже, тъй като се е поддал на изкушение, когато млада дама се опитва да го прелъсти. Тя не успява, защото, съзрял кръст, Персевал се прекръства и всичко изчезва. Впоследствие героят разбира, че това изпитание е било устроено от самия Дявол. В крайна сметка Персевал съумява да съхрани девствеността си и със своята непорочност да се доближи до благочестивостта на Галаад.

Боорт разбира от странник колко важни за „земните рицари“ са изповедта и покаянието. Само чрез тях те биха могли да станат рицари на Иисус. Онези, които откажат да изоставят греховността си, да се изповядат и покаят, никога няма да вкусят храната на Светия Граал, „която засища тялото и поддържа душата“ (ТСГ 2013: 242). „Нещо повече, ще им се случат и други неприятности, защото в желанието си да заемат мястото на небесните рицари, без да са такива,... те ще бъдат омърсени и озлочестени... Едни от тях ще изпаднат в прелюбодеяния, други – в блудства, трети – в убийства... ще бъдат изложени на такива подигравки и оскърбления, че ще се върнат в двора, без да са намерили нищо...“ (ТСГ 2013: 243). Тези разяснения очертават много отчетливо изискванията към Артуровото рицарство. Ценностите, които ги определят нямат нищо общо с волнолюбивите нрави и подвизите, известни ни от артуровските романи. Въздържание от прелюбодеяния, никакви убийства, а молитви и изповеди в името на изкуплението на греховете – такива са изпитанията, водещи към „небесното рицарство“. Освен това на Боорт е наложено от друг монах да спазва въздържание от изобилна храна, той трябва да засища глада си само с

вода и хляб до деня, в който ще застане пред трапезата на Светия Граал. Монахът обяснява, че „това е храната, с която небесните рицари е редно да поддържат своето тяло, а не с онези изобилни ястия, които подтикват човек към сластолюбие и смъртна греховност“ (ТСГ 2013: 246). След обета за въздържание Боорт е принуден да облече бяла риза в знак на покаяние и наказание за плътта си.

Тримата „небесни рицари“ – Галаад, Персевал и Боорт, се разкайват, когато им се налага заедно да избият рицари в замък. Едва впоследствие те разбират, че са избили жестоки и вероломни неверници, затова не са прегрешили.

Говен, Гахериет, Хектор и други рицари, както бе споменато вече, не се натъкват на никакви прекеждия по пътя си.

Освен това Говен е порицан като лош и вероломен рицар, защото за разлика от Галаад убива няколко противници, докато Добрия рицар, като верен служител на Господ, само отблъсква същите мъже, без да ги покоси. След това прекеждие Говен е заставен да се покае, но героят не може да понесе тежестта на покаянието. Той продължава да затъва в греховните убийства на своите събрата. Заедно с Хектор убиват Ивен, тъй като не го разпознават. Естествено, според моралната логика и ценностите, наложени вече от монаси или отшелници в текста на романа, Говен и Хектор са порицани за своите смъртни грехове, заради горделивостта и надменността си. В крайна сметка те няма да бъдат допуснати близо до Светия Граал. Принудени са да се върнат в двора на крал Артур без никакви достойни за почит подвизи.

Същата участ спохожда и множество други участници в Търсенето на Граала. Те се завръщат посрамени, защото не са постигнали нищо.

Най-интересен е пътят на Ланселот. Героят въпреки униженията и страданията преминава през катарзис, който го доближава до Граала.

За разлика от Говен Ланселот поема по пътя на разкаянието и аскетизма, за да заслужи спасение на душата си от греховете. Нещо повече, Ланселот неимоверно страда и се окайва, че е грешник. Молитвите на Ланселот са насочени към Бог с надеждата да му бъдат простени злодеянията. Ценностната система на Ланселот напълно се променя. Той смирено се съгласява със съветите на отшелници и монаси, че не трябва повече да изпада в смъртен грях с кралица Гениевра. Ланселот не се отказва от рицарското си призвание, но след като е порицан от отшелник, че е погубил девствеността си, героят разбира, че по пътя на смирението и търпението би могъл да продължи Търсенето на Светия Граал. Освен това той също е заставен да се откаже от месото и виното и като Боорт се съгласява да засища глада си само с

хляб и вода. Ланселот приема това наказание в знак на покаянието си. Същевременно той смирено облича власеница, както му е наложено, за да заслужи и с това лишение Божията милост. Оказал се веднъж отново близо до Граала, Ланселот заспива и не успява да види случващото се непосредствено пред него. Когато разказва за Светия Граал след време, Ланселот плаче и търси начин да спаси грешната си душа. Неколкократно той се изповядва, съжалявайки за греховете си. Благодарение на всички свои усилия героят заслужава да се доближи до замъка Корбеник, но е отблъснат и изхвърлен навън, когато се опитва да приближи Граала, за да го види.

Особено интересен е топосът със страданието и риданията на Ланселот. Същият топос се появява в текста на романа и при страданията на Персевал, когато е самотен и отчаян.

Сълзите на „земния“ и на „небесния рицар“ имат еднакво значение. Обаче топосът освен традиционното отразяване на емоция напомня и за страданието на Христос, за сълзите, пролети от него в името на изкуплението на човешките грехове. Дамиен Боке, Пирошка Наги (Боке и Наги 2011), Жак льо Гоф и Никола Трюонг (Льо Гоф, Трюонг 2003) обстойно разглеждат взаимовръзката между телесност и духовност в емоциите на средновековния човек. Според антропологичната гледна точка на съвременните изследвания на християнската култура (Боке и Наги 2011) емоциите през XII – XIII в. се характеризират със своеобразна промяна, водеща до въплъщаването им, т.е. изразяването им на соматично ниво, чрез тялото. Това въплъщаване на емоциите е особено видно и изразено при страданието, защото сълзите като Божи дар осъществяват връзката на измъчения с Божията благодат и милост. Взаимодействията между телесност и духовност, между тяло и душа не са антагонистични, те са по-скоро антидуалистични през същите XII – XIII в., както убедително доказва Жером Баше (Баше 2016).

Лишените от плътски наслади „небесни рицари“, както и Ланселот, потънал в сълзи, всъщност не страдат от противопоставянето на телесно и духовно в човешката си същност. Напротив, чрез изпитанията на плътта и духа си те доказват, че наистина заслужават Божията милост и благодат. Понякога в страданието, понякога в единението с Бог. Пътят към съвършенство за „небесните рицари“ се основава единствено на християнските ценности. Колкото до „земните рицари“, много от които не заслужават отново да видят Граала, необходимостта от аскетизъм, изповеди и покаяние се оказва задължителна, за да могат те да се преборят с греховността си и да изкупят прегрешенията си.

В заключение бих обобщила, че противопоставянето на рицарските и християнските ценности в романа „Търсенето на Светия Граал“ не ги взаимоизключва, а само ги взаимодопълва. Този процес е явен по отношение на еволюцията на Ланселот и „небесните рицари“. Колкото до „земните рицари“, за тях е наложена промяна в моралния избор, която обаче те не са способни да осъществят, затова и се завръщат безславно от търсенето на Граала. Забранените за всички тях братоубийства, убийства на рицари, горделивост и прелюбодеяния би трябвало да бъдат заменени с благочестивост, непорочност, смирение и аскетизъм.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартелеми 2010:** Бартелеми, Д. *Рицарството – От антична Германия до Франция през XII век.* [Barthélemy, D. *Ritsarstvoto – Ot antichna Germaniya do Frantsiya prez XII vek*]. София: Рива, 2010. <<https://chitanka.info/text/29493/38#textstart>> (4.11.2018).
- Баше 2016:** Baschet, J. *Corps et âmes. Une histoire de la personne au Moyen Age.* Paris: Flammarion, 2016.
- Боке 2011:** Boquet, D. *La valeur morale des émotions dans le christianisme médiéval,* 2011. <<http://emma.hypotheses.org/1445>> (4.11.2018).
- Боке и Наги 2011:** Boquet, D. et Nagy, P. Une histoire des émotions incarnées. // *Médiévales* 61, automne 2011, p. 5 – 24. <<https://journals.openedition.org/medievales/6249>> (4.11.2018).
- Валет 2008:** Valette, J.-R. *La Pensée du Graal. Fiction littéraire et théologie (XII – XIII s.)* Paris: Champion, 2008.
- Воше 1994:** Vauchez, A. *La spiritualité du Moyen Age occidental. VIII – XIII s.* Paris: Editions du Seuil, 1994.
- Женграс 2011:** Gingras, Fr. *Le bâtard conquérant.* Paris: Champion, 2011.
- Гуревич, ред. 1991:** Ле Гофф, Ж. С небес на землю (перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII – XIII в.) [Gurevich, A. Y. S nebes na zemlyu (peremeny v sisteme tsennostnyh orientatsiy na hristiyanskom Zapade XII – XIII v.).] // *Одиссей. Человек в истории.* Москва: Наука, 1991, с. 25 – 44.
- Льо Гоф, Трюонг 2003:** Le Goff, J., Truong, N. *Une histoire du corps au Moyen Age.* Paris: Liana Levi, 2003.
- Милчева 2016:** Милчева, А. За някои емоции на Ланселот във френския роман от XIII век „Ланселот в проза“ [Milcheva, A. A. *Za nyakoi emotsii na Lanselot vav frenskiya roman v proza ot XIII vek* „Lanselot

v proza“.] // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, Филология, том 54, кн. 1, сб. Б, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016, с. 193 – 205.

Търсенето на Светия Граал 2013: Търсенето на Светия Граал [Tarseneto na Svetiya Graal.], София: ИК „Изток – Запад“, 2013.